Ш. СЕНЬОБО

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦІЙНІ ПАРТІЇ

в XIX ст.

(1815—1896 р.)

Ціна 25 ц.

Торонто 1918.

РОБІТНИЧА КНИГАРСЬКА і ВИДАВНИЧА СПІЛКА.

Ш. СЕНЬОБО.

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦИЙНІ ПАРТІЇ

в XIX ст.

(1815—1896 р.)

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Торонто 1918.

РОБІТНИЧА КНИГАРСЬКА
і ВИДАВНИЧА СПІЛКА.

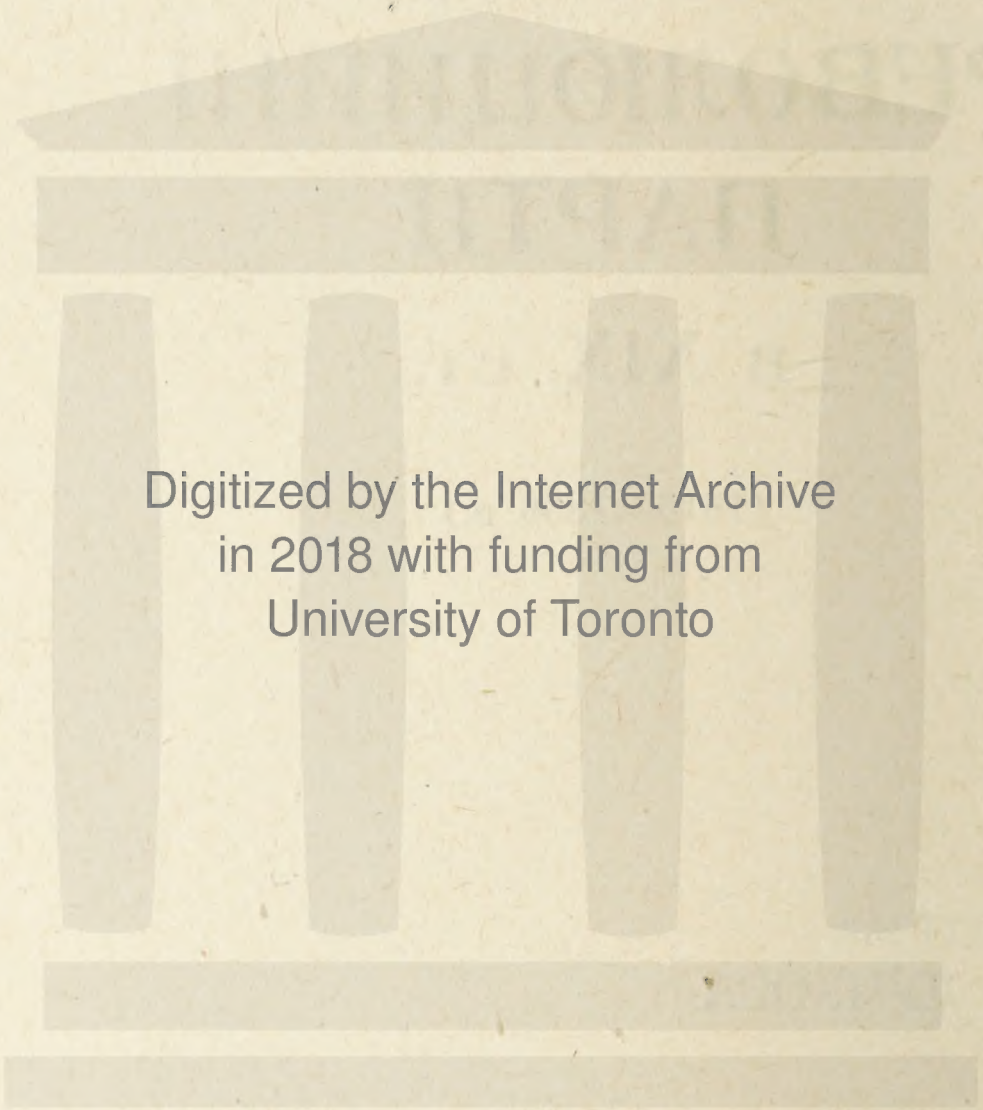
Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/mizhnarodnirevol00seig

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦИЙНІ ПАРТІЇ.

Масони й Карбонарії.

Масонство, що стало у XVIII в. громадою ширення гуманітарних поглядів, було межинародньою спілкою, без прикмети політичної партії. Але, прямуючи до заведення релігійної вільности, воно розпочало боротьбу з попівською повагою, що осудила його як єресь (1737—1751) і бодай тим, що приготовляло упадок обовязкової церковної влади, робилось воно революційною громадою. Після революції, коли заснував ся сьвіцький державний устрій, воно знов обернулось в мирну громаду без виразної політичної мети. Після реставрації в тих краях, де хоронилась релігійна воля, воно з імени зоставалось тайною громадою, з тайними обходами та таємними зборами, одначе в дійсности толєрованою, а інколи навіть підохочуваною. Члени його набирались із посеред заможної буржуазії і навіть із висших урядників; на достойників обирано членів правительства. В південних краях, де католицька релігія знову стала обовязковою, масонство дійсно було тай-

ною громадою, забороненою, переслїдованою, а через те й революцийною, що набиралась головно з вільнодумної буржуазийної молодїжи та незадоволених офіцирів. В Іспанії, Португалії, Італії, а особливо в церковній державі, масони робили змови проти держави.

Масонство мало тільки один загальний принцип — волю релїгійну; воно злучалось із усяким урядом і не виявляло себе републиканським; в дійсности воно всюди рекрутувалось із лїберальних партій, ворожих до попівства і його союзника — самодержавного уряду. Воно складалось із самостійних **льож,** злучених у федерацию, звичайно національну, при чім кожда нація мала свого великого магістра і свою найвисшу раду.

Масони ріжних країв були в зносинах поміж собою й мали умовлені межинароднї знаки, по яких могли пізнавати один другого. Цїлком правдоподібно, що масони конституцийних держав змагались проти урядів, які переслїдували їх товаришів; можливе те-ж, що вони розповсюджували із краю в край певний, хоч і невиразний ідеал лїберального конституцийного устрою. Чи істнувала поруч із офіцияльною національною организациєю тайна межинародня управа, що стремiла

окрім доктрин і загальновідомої мети до того, аби викликати у всіх краях республиканську й сьвіцьку революцию?*) Сього годї означити з історичною певністю; без сумнїву тільки те, що масони не мали єдности полїтичних поглядів, що багато революцийних провідників були масонами, що декотрі з них увіходили в масонські льожі, щоб там приєднувати спільників може бути навіть за-для того, щоб вести там революцийну пропаганду. Але нема нїяких доказів на те, що вони дїлали на користь революциї в **ролї масонів.**

Відносини таких урядів реставрациї до масонів були ріжні. Протестанскі держави полишили їм свободу. У Франциї лїберальні мінїстерства (Decazes) відносились до них прихильно. Росийський цар Александер I. заохочував до твореня льож. Метернїх, навпаки, заборонив усї товариства і доносив иньшим урядам про небезпеку від **сект** (під сю назву він злучав усї громади з полїтичними або релїгійними метами, зачисляючи сюди містиків і біблейські громади). Він покористував ся товариствами нїмецьких студентів, голов-

---

*) Така думка деяких католицьких письменників, Cretinau-Joly, le P. Deschamps, Claudio Jannet.

но національними й без жадних зносин із масонством, а передусім іспанською та італійською революцією, щоб прохати царя закрити тайні громади (1820—21 р.) Александер І. зважив ся заборонити у Росії масонство (1822).

Після відновленя самодержавства, у Неаполї тайна громада **Карбонарів,** доти виключно, італійська, почала зноситись із французькими революціонерами та мабуть і з масонами. Тодї, на взір італїянської, склалась французька Карбонерія (1821) через закладачів масонської льожі "Приятелїв правди": Буше (Buchez), Жубера (Joubert), Базара (Bazard) й Фльотара (Flottard). Але се була національна громада з національним програмом — вигнання Бурбонів. Єдиною межинароднюю організацією був **Космополїтичний союз** (Alliance cosmopolite), заложений деякими французькими проводирами французьких лїбералів (Lafayette).

Дїяльність тайних громад, обмежилась невдачними революциями в Іспанії та Італії, безкорисними змовами супроти Бурбонів (1820—22 р.) і мабуть повстанєм **декабристів** у Росії, але вони підпомогли заснованнє у Франції маленької републиканської партії, яка утворила революцию 1830 р., а у Бельгії — лїберальної партії, засно-

ваної Дефаком (Defacqz), великим магістром масонів.

Републиканська "Молода Европа"

Наслїдуваннєм французької республїканської партії, утворились після 1830 р. в багатьох краях республїканські партії, в які увіходили: інтелїґентна молодіж і робітники, особливо в державах із слабими урядами, як у Нїмеччинї, середній Італії, Польщі. Сї партії були в зносинах між собою, але не мали межинародньої управи; їх дїяльність у кождім краю обмежувалась маніфестациями на користь революціонерів иньших країн; вони головно домагались інтервенції на користь Поляків, які повстали проти росийського царя і на користь збунтованих підданців папи римського.

Після упадку повстань, Маццінї заходив ся над устроєннєм полїтичного товариства, щоби методично приготовити революцию й завести сьвіцьку і демократичну республїку. Орґанїзация, у починї італїянська, з осередком поза кордоном, зробилась дуже скоро европейською. **Молода Італія** обернулась у галузь **Молодої Европи.** Вона була заснована на те, аби з'єдинити усю Італію в одну державу "в єдину й нероздїльну республїку"; члени її заприсягались коритись і хоронити тай-

ність; тайний суд засуджував зрадників і поручав членам громади вбивати їх. Мацціні зміг заснувати декілька національних секций (Молоду Італію, Молоду Польщу, Молоду Нїмеччину, Молоду Швайцарію, Молоду Францію, Молоду Іспанію), що набирались із людей понизше сорока лїт житя, головно з буржуазиї, сполучених межи собою і під його загальним проводом. Надзвичайна дїяльність Мацціні привела тільки до змов, до невдачних замахів та кількох убивств. Після 1848 р. Молода Европа розпалась, не досягнувши нїяких безпосередних полїтичних здобутків. Але республїканські ґрупи Франциї, Швайцариї, Польщі, зробились революцийними осередками, де зразу склались комунїстичні і соціялїстичні партії.

Мацціні продовжав конспірациї, щоб завести в Італії республїку і вигнати Австріяків. Під його намовою був зроблений атентат Орсіні на Наполєона III за те, що той не додержав свойого приреченя — визволити італїянську вітчину. Протягом часу, коли з'єдинила ся Італія (1859—1870 р.), він був у зносинах із начальниками італїянського уряду (мабуть навіть із королем Віктором-Еммануїлом), з угорськими виходцями (Кошутом, ґенералами Тюрром і Кляпкою) і з польськими по-

встанцями; роблено заходи викликати загальне повстаннє проти Австриї (1859—1866 р.). Але се не була межинародня партія, се був тільки союз національних революціонерів.

Соціялїстині школи.

В той час, як ребупликанські партії налагоджували полїтичну революцию, заснувались партії нового роду, що прямували до социяльної революції.

Рух почав ся за часів реставрації (1814—1830 р.) одночасно у Франції і в Анґлії, дорогою повільної та замотаної формації доктрин. Мирні філянтропи*), в Анґлії Оуен (Owen) і Тамсон, у Франції Сен-Сімон та Фурє, перевели критику сучасної суспільности. Виходючи з того пункту,на якім зупинились фільософи XVIII віку, вони не обмежили ся на полїтичних інституциях, але перейшли до інституций социяльних (до приватної власности, спадка, сїм'ї, умов наймання), на які фільософи і економісти дивились, як на непохитну основу суспільности. Повстанне ве-

*) У плян сеї історії не входить оповідати про житэ соціялїстичних теоретиків, анї викладати детайлїв їх доктрін; тут дїло тільки в показаню їх полїтичної дїяльности.

лйкого промислу почало викликати переміни устрою, що їх уже було видно в найпередовійших краях — в Англії і у Франції; тамечки почала утворятись нова кляса наємних робітників, що не мала жадних иньших засобів до істнування, крім своєї зарібної оплати і була присилувана підчас промислових кріз пробувати без роботи і старцювати; тоді почали мовити про **пролєтарів** (стара римська назва, принята для ознаки нової кляси) і про **павперизм,** новий рід бідности, утворений промисловим богацтвом.

Критика, дуже розмаїта по своїй формі, могла бути зведена до двох основних поглядів:

1) Суспільність дуже жорстока до бідних; вона завдає їм дуже багато прикростей: нїкчемна і дуже непевна плата, шкідлива для здоровля, тяжка і потупляюча праця, надмірно довгий робучий час, невільнича залежність від господаря і його підручних, малі, брудні і нездорові помешканя, нездорова страва, сумне безладне життя, проституция для жінок. Протест проти сього устрою приймав переважно сантиментальну форму прихильности до бідних, обуреня проти богатих, перемішану із християнськими покликами та деклямациями. У Франції сей погляд

виражав ся формулою: "кожному по його потребі". або в перекладі на правничу мову: **право на істнованнє.**

2) Суспільний устрій противить ся справедливости. Власність і спадок поділяють на дві нерівні кляси. Через сю нерівність, осьвячену законом навпаки принципам 1789 р. виникла несправедливість у роздїлї продуктів праці: капіталїст залишив собі вироби праці, віддаючи робітнику тільки наймову оплату, очевидно дешевше дїйсної вартости праці, бо він сам багатшав, а тим часом працю виконував не він. Сей протест висказував ся у формулї: **"кожному по його праці",** або віддаючи юридично, **право на повний продукт своєї праці.** Злучаючи сї дві формули, прийшли до домагання **права на працю,** права на істнуваннє через працю.

Автори сієї социяльної критики, названі пізнїйше **социялїстами,** приписували недостачі суспільности її економічному укладови: приватній власности, спадковости, умові наймання, вільній конкуренції (до якої вони додавали також і марнованнє сил). Що до лїків вони ріжнились. Перед 1830 р. істнували вже дві системи: Система Оуена і система Сен-Сімона, вдосконалена Базаром. Офіцияльний орган Сен Сімоністів — Globe (1830 р.) узяв сво-

єю девізою: "Усї суспільні інституциї мусять прямувати до поліпшеня моральних, матеріяльних та інтелєктуальних умов найбіднїйшої і найчисленнїйшої кляси; усї привілеї злучені з уродженнєм, без виїмки мусять бути скасовані. Кожному по його здібности, кождій здібности по її праці.

Друге поколїня социяліетів — П. Лєру (P. Leroux), Консідеран (Considerant), Люї Блян (L. Blanc), Прудон (Proudhon) — у Франциї, Родбертус і Марло (псевдонїм Вінкельблєха) — в Нїмеччинї — довершили критику социяльну.

Усї социяліети, виключаючи Люї Блянка, не брали участи в полїтичнім життю і обмежувались ширєннєм своїх поглядів. Деякі між ними пробували спорудити взірцеву громаду, щоби на малім зробити досьвід їх реформи (Сен-Сімоніети, Оуен, фулєристи, Кабе (Cabet) і Ікарійці; але вони не зо'рганїзували жадної полїтичної партії. Про те вони були творцями социяліему. Їм належить уся отся ріжновидна критика істнуючого суспільного устрою, усї отсї формули, навіть практичні способи дїяльности і усї социяліетичні реформаторські заходи. Ще перед 1848 р. казали вже про "визиск чоловіка чоловіком", про "право на працю", про "надвартість", про анархію, про социяльну

демократію, про боротьбу кляс, про робітничу партію, про з'єднаннє межинароднє працюючих, про еманципацию пролєтаріяту, про орґанізацию праці, про промислову федерацию; пропонували кооперативні продукційні асоцияції, національні майстерні, безповоротний кредит, банк виміни, щадниці, закони для охорони робітників, збірної власности, прогресивний податок, загальний страйк, восьмиґодинний день, робітничі з'їзди. Социялістичні партії, що виникли пізнійше, животіли резумовою працею першої половини століття.

Комунїстичні партії.

Соціялїстичні школи не складали революційної партії. Соціялїстичний революційний рух почав ся перше серед революційної републиканської партії Парижа у формі відродженого комунїзму Бабефа (Babeuf); один із живих іще бабувістів — Буонароті, привернув до бабувізма Вуає д'Аржансона (Voyer d'Argenson)*), пізнїйше обжалуваного у квітнему процесї (1834). Від французької републиканської партії відкололась партія **комунїстична,** що вимагала соціяльної революції, через скасованнє приватної власности; її доктрина, про те, так і позісталась у початковім станї: се була перш усього партія революшийної дїяльности. Але комунїстична пропаґанда захопила й Нїмців.

---

*) Після 1833 р. д'Аржансон і Шарль Тест були переслїдовані за комунїстичну брошуру. Тест пропонував соціяльну реформу у такій формі: "Арт. 1. Все рухоме й нерухоме добро... належить до народу і сам тільки народ може завідувати роздїлом. Арт. 2. Праця, се обовязкова конечність усїх горожан".

В Нїмеччинї, в революцюийній демократичній партії, 1833 р. показав ся той самий розділ, як і серед французської партії. Біхнер заснував у Гесенї потайну громаду **Права чоловіка** й обернув ся до селян із покликом (1835 р.), що починав ся ось якими словами: "Спокій хатам, війна палатам". Він заявляв, що політична революция неможлива без социяльної революції.

У Парижі нїмецькі робітники й емігранти утворили (в 1836 р.) потайну громаду Bund der Gerechten (Союз справедливих), що приняла потім назву **Алїянс комуністів** й уклалась на федеративній основі; спілка складалась із ґруп, що звались **комунами** й були сполучені в **кружки,** а ті засилали повновласників на **конґрес,** де вибирав ся **центральний заряд** для загального проводу спілкою. **Алїянс комуністів** був у зносинах із робітничими осьвітними товариствами (Arbeiterbildungsvereine), серед яких силкував ся приєднувати собі сторонників.

Алїянс, заложений у Парижі, розріс ся по краях із політичною волею: у Швайцарії, де оселив ся кравець Вайтлїнґ (1841 р.) і почав пропаґанду серед нїмецьких робітників*); в Анґлії, де еміґрант Шаппер

---

*) Вайтлїнґ голосив сантиментальну науку про

заложив "комуну в Лондонї (1840 р.); у Бельґії, де Карло Маркс та Енґельс заложили брісельську ґрупу (1845 р.). Серед усїх отсїх ґруп брали верх Нїмцї: се були головно робітники вищих ремесл і Жиди; вони були у зносинах із радикальними нїмецькими поетами Фрайлїґратом, Гервеґом і Гуцковом, та з демократами, що видавали часопись Vorwarts. Французький уряд заборонив часопись і вигнав деяких редакторів — Карла Маркса, що подав ся у Брісель, Мойсея Гесса, що повернув ся у Нїмеччину. Тодї заснував ся над Рейном (у Кельнї, Тревірі, Дісельдорфі) осередок комунїстичної пропаґанди, що займав ся виданнєм заборонених творів*).

Щоб уникнути переслїдувань, що почались після процеса Блянкі-Барбеса (1840 р.), центральний заряд **Алїянсу** був перенесений з Парижа у Льондон, де він про-

---

волю, рівність і ґармонїю; він хотїв революциї без проливу крови, обмежуючи ся виступами проти власности **Эвангелиэ бідного рибака** (1843) було комунїстичною інтерпретациэю Христової науки.

*) Були те-ж комунїстичні манїфестациї в промислових околицях Шлезька; там відкрито тайне товариство, але мабуть без зносин із міжнароднїм рухом. Бунт ткачів 1844 р., що став голосний через драму Ґ. Гавптмана, показуэть ся тільки розрухом задля нужди.

бував до 1848 року. У 1846 році він довів до того, що Карло Маркс та Енгельс, — тоді у Бріселі, приступили до **Аліянсу й** дістали поручене скласти маніфест, принятий конґресом у 1847 році. Се був славетний **Маніфест комуністичної партії** виданий на початку 1848 року, перед революцією, він пройшов незавваженим, але в сі остатні роки він зробив ся евангелієм колєктивістичної партії, бо в нім у короткій і горячій формі викладено вже усю доктріну Маркса. Він складаєть ся з 4 частин: 1) **Буржуазия і пролєтаріят,** історія суспільної еволюції*). 2) **Пролєтарії і ко-**

*) Основні гадки э: 1, "Історія всеї суспільности аж до наших часів — се тільки історія **боротьби кляс.** Суспільність ділить ся що раз то більше на дві ворожі кляси, буржуазию та пролэтаріят". 2. "Ціла боротьба кляси — се боротьба політична". "Політична власть — се з'орґанізована власть одної кляси для придавлення иньшої". "Новочасні правительства — се адміністрацийні комітети для інтересів буржуазийної кляси". 3. "Великий промисл створив сьвітовий ринок". "Через експльоатацию сьвітового ринку буржуазия надаэ космополітичний характер продукциї всіх країв, вона відібрала промислови національну основу". 4. "Буржуазия... витворила продуктивні сили більше ріжнородні і кольосальні, аніж усі минулі ґенерациї", одначе "буржуазийна система стала занадто вузькою, щоб заховати богацтва витворені у своїм нутрі", звідти парадоксальна епідемія ґіперпродук-

муністи, оправданнє доктрин і практичної програми партії*). 3) **Соціялістичне і комуністичне письменство,** критика соціялістичних доктрин, **соціялізм реакційний, маломіщанський, німецький,** соціялізм **консервативний і буржоазний** (Прудон); **соціялізм і комунізм критично-утопійний** (Оуен, Фурє і Кабе). **4) Відносини комуністів до иньших опозиційних партій,** партійна тиктика.

ції." Бружуазия витворила **кризи** раз-у-раз загальнійші. 5. "Буржуазия видала людей, що завдадуть їй смерть, новочасних робітників, **пролэтарів,** нагромаджених у фабриках, з'орґанізованих як військо". Вони "зростають силою і набирають сьвідомости своєї сили", збільшають ся дрібною буржуазиэю, ремісниками, селянами, що падуть у пролэтаріят, та "буржуазийними ідеольоґами, що прийшли до зрозуміння руху." 6. "Доси всї історичні рухи були рухами меньшостей в користь меньшостей. Пролэтарський рух — се рух величезної більшости в користь більшости". Він починаэть ся "національною боротьбою" у всїх краях. Одначе він перейде у міжнароднїй бо "робітники не мають вітчини".

---

*) Комунїсти боронять "спільних інтересів пролэтаріяту", їх думки не глядають реформаторів сьвіта, тільки обмежають ся до "вияснення реальних умов теперішньої боротьби кляс, історичного руху", їх ціль лежить в орґанізації пролэтарів у клясову партію, у здобуванню політичної власти через пролэтаріят і знесенню буржуазийної

Закінчення маніфесту межинародне і революційне: "Комуністи прямують до обєднання демократичних партій усіх країв. Вони ставлять низше своєї достойности укривати свої погляди і свої цїли. Вони проголошують голосно, що сї цїли не можуть бути осягнені без напрасної переміни усього теперішнього суспільного укладу". Маніфест кінчаєть ся славетним окликом: **"Пролєтарі усїх країв, єднайтесь!"**

власности, створенної працею наємників у користь капіталїстів. "Капітал — се соцыяльна сила", прийде до спільної власности. Се буде знищеннэм "буржуазийної волї" (торговлї) і "буржуазийної родини", релїгії та традицийної моралї і ворожнечі поміж народами. Революция стане ся дорогою **полїтичною.** Як способи переміни вносить маніфест: 1) конфіскату земельної ренти; 2) податок сильно прогресивний; 3) знесеннэ дїдичення; 4) конфіската власности емігрантів; 5) централїзация кредиту через національний банк із державним капіталом і виключним монополем; 6) централїзация усїх способів комунїкацій; 7) національні рукодїльні, національне рільництво; 8) обовязкова праця для всїх; 9) публичне й даремне вихованнэ всїх дїтей.

Революційні партії за часів революції 1848 року і в добу реакції.

Революційні партії, політичні чи соціяльні (республиканьско-демократичні, соціялїстичні, комуністичні) творили до 1848 р. тільки невеликі несполучені громади в декілька містах, переслїдувані поліцією, присилувані дїлати потайно і часто укриватись або ратуватись на втїкача; публїка про їх не відала або й зневажала. Французька революция 1848 р., зроблена на користь соціялїстичної демократичної партії, в імя рівности і републїки, збудила надії в усїх революціонерів Европи. Ті, що повтїкали з вітчини повернулись назад до свого краю, в Італїю, Нїмеччину, щоб узяти участь у революції. Революціонери усяких країв підтримували поміж собою обопільні зносини; богато з них навіть пішли за кордон допомагати демократам, що повстали до боротьби з урядами; в усїх европейських революциях брало участь богато Поляків, а революційні партії Франциї й Нїмеччини домагались

інтервенції на користь Польщі. Про те революция 1848 року не була працею межинародньої партії. Революціонери ріжних народів підбивали один другого приміром і заохочуваннями, але революції носили виключно національний характер, без спільного проводу.

У Франції революціонери, осягнувши владу, поділились на републиканців-демократів, супротивників соціяльної революції і демократів-соціялістів; сварка між ними дійшла до горжанської війни. В иньших країнах републиканці, що боролись усе ще з монархічним урядом, були сполучені (в Прусиї, Німеччині, Австро-Угорщині, Італії); ріжниця у поглядах не виходила за межі теорії і не перепиняла комуністам і соціялістам діяти односердне з републиканцями-демократами. Але у Німеччині склало ся декілька робітничих орґанізаций. "Робітнича социял-демократична громада" у Берліні скликала робітничий конґрес (у серпні 1848 р.), з якого вийшло **Братерство,** злука німецьких робітників, що мали участь у баденській і дрезденській революції. На заході, у Кельні, Карло Маркс заснував комуністичну часопись, склалось соціялістичне робітниче товариство і на одних зборах ухвалено резолюцию на користь "соціяльно-демокра-

тичної республїки" (у вересні 1848 р.). Після замаху стану у Белїні комуністи обернулись до народа з покликом, заохочуючи його не платити податків; Маркс у Кельні, Лясаль у Дісельдорфі були переслідовані за розбудженнє повстання. У франкфуртськім парляментї засїдало декілька социяльїстичних депутатів, що домагали ся права на працю. В Італії рух позістав ся демократичним і національним.

Реакция 1849—50 років розбила революційні ґрупи; комуністи переслїдувані у Нїмеччинї, у Франциї, і навіть у Бельгії та Швайцариї, схоронили ся до Льондона. Там **Аліянс** був наново перетворений (у 1849 р.) і спробував знов увійти в зносини з **комуністами** Нїмеччини, Франциї, Швайцариї; але він сам розділив ся на дві ґрупи: одна з них (Віллїх) бажала дальше приготовляти ся до оружного повстаня, друга (Карло Маркс) бажала обмежитись пропаґандою. Ґрупа К. Маркса перенесла ся до Кельна, де й була захоплена полїциєю (1851 р.). Кельнский процес комуністів (1852 р.), обвинувачених у державній зрадї, примусив Маркса розпустити її. Сойм по примусу обидвох великих держав, порішив закон, що змушував усї уряди Нїмеччини розвязати усї полїтичні громади робітників (1854 р.). Ґрупа Віллї-

ха удержала у своїх руках заряд громадами Швайцарії, Бріселї і у Франції і навіть заложила "демократично-соціялїстичний межинароднїй комітет"; його закрила французька поліція.

Соціялїсти, зневолені укриватись, зовсїм счезли з арени полїтичного життя; уряди, навчені революциєю 1848 року, завели охорони проти революцийної пропаґанди; рух, здавалось, був знищений. Л. Рейбо, що написав історію соціялїзму, мовив: "Соціялїзм умер, говорити про нього, значить, говорити над ним надгробне слово".

Але коли по 1850 роцї у полїтичнім життю показалось відродженнє, тодї від новилась і пропаґанда, що здавалась для бїльшости сучасників новою проявою, — о стільки соціялїзм був вже забутий. Се було одначе тільки відродженнє соціялїстичного руху, що попереджав 1848 р.; верховодами його були люде 1848 року — Карло Маркс, Лясаль, Лїбкнехт, що передавали новому поколїнню науки, формули і способи старих соціялістїв. Відродженнє йшло рівнобіжно двома незалежними і навіть незгідними витворами: **Межинароднїм товариством** Карла Маркса і **Нїмецькою національною партією** Лясаля.

Інтернаціонал (1862—1872).

Нова соціялістична орґанізация почала ся у Льондоні, осередку втікачів-соціялістів і осїдку Карла Маркса. Почин узяли на себе верховоди анґлїйських робітників, ґенеральні секретарі робітничих синдикатів (**trade-unions**). Приводом сталась всесьвітна вистава у Льондоні (1862 р.), на якій анґлїйські робітники познайомились із делеґатами робітників французьких і бельґійських. У 1863 р. вони знов стрінулись у Льондоні на великім зборі, що протестував на користь польських повстанців; на сей збір з'явились і французькі делеґати. Говорено про асоцияцию.

Французи були люде нового поколїння (Толєн, Фрібур,) що не знали соціялістів 1848 р.; їх ідеалом був прудоновський мутуалїзм (обопільність), злука робітників без втручання уряду. Анґлїчане trades-union-їсти, що попривикали вже до своїх національних робітничих спілок, мрїли про межинародню злуку робітників, яка простягаючи єдність межи робітниками на всї країни, перешкодила би працьодав-

цям протиставити один одному робітників ріжних країв (вони нарікали, що анґлїйські капіталїсти за-для вгамування стрейків кликали робітників із иньших країв). Поки що дїло йшло про утвореннє професіональної спілки без полїтичних цїлей.

Остаточний збір (28 вересня 1864 р.) у Льондонї доручив комітетови з 50 членів уложити статут спілки. Старі революціонери подали свої проєктй: Маццінї — дуже централїстичну орґанїзацию; Маркс — федерацию. Проєкт Маццінї, що здавав ся незручним для робочої громади, відкинули і прийняли проєкт Маркса, в формі провізоричного статута (у 1864 р.)

Межинародня спілка робітників була закладана на федеративній основі; члени, що заявили свою згоду з основами спілки, злучались у самостійні віддїли **(секциї),** що мали свої окремі бюра; грошеві вкладки були дуже незначні, майже номінальні. Спілка мала два загальні орґани: **Конґрес** делеґатів секций, що збирав ся раз на рік і мав найвищу владу і **Ґенеральна Рада,** вибрана конґресом, що мала своє місце перебування у Льондонї; обовязком остатньої були приготовлення працї і зносини з секциями. Се був устрій анґлїйських тред-унїонів, без найменьшої подібности до раньщих потайних революцийних гро-

мад. Фаховий стан членів не грав нїякої ролї; внесеннє французьких делєґатів про допуст виключно тільки дїйсних робітників, було відкинене. І дїйсно, до Інтернаціоналу, як звичайно звали межинародню спілку робітників, увіходили не тільки робітники, але й революціонери, навіть богаті філянтропи, як наприклад Жюль Сімон. Оголошеною цїлею було обєднаннє і спільна методична дїяльність робітничих товариств із ріжних країв, що прямували до охорони, розвою і визволення робучої кляси. Малось на увазї дїлати виключно мирним способом.

Інтернаціонал ширив ся з початку дуже повагом; перший конґрес міг відбутись тільки у 1866 роцї, у Женеві, де прийнято остаточний устав спілки. З того часу відбувались кожнорічні конґреси, що скликались у невеличких державах, звичайно у Швейцарії. Маркс став на чолї Ґенеральної ради, в якій на дїлї з'осередкувала ся уся влада. Інтернаціонал зараз же дістав закраску політичної громади, з кождим дальшим конґресом усе більше і більше революцийної.

Конґрес 1866 року (у Женеві) обмежив ся встановою головних принципів*), але на

---

*) "Еманципация робітничої кляси маэ бути

йому вже виявилась основна ідея Маркса про боротьбу кляс. Конґрес радив впорядкувати згоду робітників супроти підступів капіталїстів, зробити анкету про становище робітників усїх країв, заохочувати продукцийні кооперативні спілки і робітничі синдикати. Він домагав ся знесеня сталих армій.

Конґрес 1867 року (у Льозаннї) проголосив, що "социяльне визволеннє працюючих невідрубне від полїтичного визволення і що здобутє полїтичної волї се перша конечність". Він голосував за тим, аби удержавнено всї способи перевозу.

Конґрес 1868 року (у Бріселї) протестував проти війни і наємної працї, заявив ся за межинародньою орґанїзациєю страйків і домагав ся, щоб копальнї і камінні лому, шляхи і лїси були зроблені спільним добром. Що до землї він виявив думку, що "економічна еволюция зробить перехід орної землї у колєктивну власність держави

довершена самою робітничою клясою... Еманципация економічна робітничої кляси — се остаточна цїль, що їй повинен бути підпорядкований кождий полїтичний рух як спосіб до цїли. Ся еманципация не э питанэм анї місцевим, анї національним, але социяльним, що обіймаэ всї краї, де э тільки новочасна суспільність і розвязаннэ його залежить від спільної акциї країв більше посунених наперед".

соціяльною неминучістю". Інтернаціонал прийняв колєктивістичну доктрину Карла Маркса.

Конґрес 1869 року (у Баденї) ствердив більшістю голосів постанови 1868 р.; у меньшости зістались Французи (Толєн), сторонники індивідуальної власности. Він виголосив, "що громада має право обернути приватну земельну власність у колєктивну (спільну) і що ся переміна неминуча".

Інтернаціонал повернув ся до комунїстичного проґраму 1848 р.: обєднанне пролєтарів усїх країв для впровадженя спільности знарядів працї. Але се була тільки доктрина. Що-ж до практичних способів здїйснення її не було уложеної нїякої докладної проґрами, зрештою Інтернаціонал не диспонував нїякою силою. Його вважали таким саме богатим, як і тред-унїони; робітники увіходили до нього, щоб одержати запомоги підчас страйків і лучало ся, що вони примушували до уступок хлїбодавців, що лякали ся сеї виімаґінованої помочи. На дїлї члени Інтернаціоналу не платили вкладок, а каса була майже завсїгди порожна.

Інтернаціонал дуже лякав уряди і буржуазию; у Франциї під переслїдуванне попало найперш бюро французького від-

ділу (секції) у 1867)р.; а далі було загадано арештувати усіх провідників(1870 р.). На ділі Інтернаціонал був тільки товариством теоритичної пропаганди й житє його було коротке. Він одночасно підпадав зверхнім нападам і почав розпадатись в середині.

Війна 1870 року, прокинувши національний патріотизм, ворожий усякому межинародньому злученню, знесилила Інтернаціонал; протест Генеральної ради його проти німецької заборчої війни (у вересні 1870 р.) пройшов без уваги. Війна довела до паризької комуни; ся остатня не була ділом Інтернаціонала, але скорійше спогадом про 1792 р.; навіть слаба меньшість інтернаціоналїстів, що брала участь у комуні, не заступала Інтернаціонала. Але після придавлення комуни Карло Маркс видав від Генеральної ради маніфест на честь Парижа, робітників і мучеників робучої кляси. Інтернаціонал, заявивши свою солїдарність із комуною , підпав переслїдуванню, як громада ворохобників. У Франції палата послів ухвалила проти нього виїмковий закон (у 1872 р.); в Англії робітники усунули ся з Інтернаціонала. У ньому зістали ся сторонники тільки у Бельгії, Швайцарії і Німеччині і в південних державах.

В той же час він був дез'орґанізований внутрішньою боротьбою. Один із росийських еміґрантів,що перебували у Швайцарії, Бакунін, революціонер 1848 року, зробившись анархістом, увійшов у 1868 році у члени Інтернаціонала; перед тим заложив він федеративне товариство **Межинароднній аліянс соціялістичної демократиї,** де проводив центральний комітет, що засідав у Женеві; тай сам став на чолї його; у се товариство увіходили робітники країв із романською бесідою: з італїянської Швайцарії, Італії, Іспанії, Бельґії. Бакунін домагав ся, щоб його спілка була злучена з Інтернаціоналом із захованєм її укладу; Ґенеральна рада відповіла, що вона може прийняти відповідні секциї, але не федерацию. Бакунін рішив ся розпустити свій **Аліянс** і впровадити секциї з окрема до Інтернаціоналу (1869 р.). Але федерация продовжала ся потайки дальше і між нею та Ґенеральною радою Інтернаціоналу незабаром виникли конфлікти з поводу конґреса романської федерациї (1870 р.) і з поводу терористичної пропаганди Нечаєва у Росиї. Се була боротьба поміж двома революцийними верховодами, Бакунїном і Марксом, — між двома проґрамами: колєктивістичним Маркса і анархістичним Бакунїна — між двома ґрупами народів: ро-

манськими сторонниками Бакуніна і жителями півночи, сторонниками Маркса — між двома тактиками: захопною політичною діяльністю Маркса і стриманнєм від голосования і напрасною революциєю Бакуніна — між двома орґанізаціями: Маркс бажав зміцнити Ґенеральну раду, щоб дати Інтернаціоналови центральний заряд; Бакунін бажав звести його до ролї "скринки для листів", щоб кожна секция зоставала ся незалежною.

У 1870 і 1871 рр. щорічних конґресів Інтернаціонала не можна було скликати через війну і переслїдуваня нїмецьких соціялїстів. Конґрес 1872 р. у Газї мусїв був порішити змаганя межи супротивниками; боротьба піднялась із поводу внесення стороників Бакуніна скасувати Генеральну раду по причинї її самовлади; більшість Марксістів поклала навпаки, що радї мусить бути признане право зносити секциї і навіть федерацию; вона виключила Бакуніна і давнїх членів Аліянсу і перенесла місце осїдку Ґенеральної ради в Америку, у Ню Йорк. Блянкісти усунули ся з Інтернаціоналу, докоряючи йому за втеку з бойовища; у нїм позостались тільки Нїмцї, Анґлїчане й Американцї; він іще раз зібрав ся на невеличкий з'їзд у Женеві у 1873 р., а у 1876 роцї він заявив своє розвязанне.

Інтернаціонал счез, не полишивши нїяких дїйсних здобутків; закладений, щоб способом межинародньої згоди здобути социяльні реформи, він тільки налякав уряди й публїку. Се був остатнїй спробунок межинародньої партії.

Уложенне социяльїстичної програми у Нїмеччинї (1863—73 рр.).

У той час як Інтернаціонал старав ся створити межинародню партію социяльної революції, у Нїмеччинї склала ся національна социяльїстична партія з програмою й орґанїзациєю, що дала межинароднїй взір для всеї Европи.

Социяльїстичну партію заснував Лясаль, старий революціонер 1848 р., що почав із полїтичних нарад із приводу конфлїкту у Берлїнї (1862 р.). Нове поколїннє робітників не знало ще социяльїстичних теорій, але воно почало розводити ся про способи полїпшеня свого стану; у Липську заснував ся комітет для устрою конґресу робітників, де треба-б обмірковати потреби робучої верстви; комітет обернув ся за порадою до Лясаля, а він відповідав "відкритим листом" (у марті 1863 р.). Він радив робітникам злучити ся в одну робітничу партію, незалежну від

буржуазних партій, щоби здобути політичну власть; ціlею мусить бути визволення з під "залізного закону робітничої плати", після якого середня заплата робітника завсігди зводить ся, через конкуренцию до мінімума, потрібного для житя. Робітники не мають сили позбутись сього стану ні поодинокими заходами, як говорять економісти, ні навіть способом приватних асоцияций (кооперацій, синдикатів, кредитових товариств); ім потрібна державна поміч; практичний спосіб містить ся у тім, аби витворити при помочи держави продукцийні робітничі спілки, але щоб здобути сю поміч, потрібно захопити політичну власть, а перша умова для сього — се осягненнє загального виборчого права. Таким побитом Лясаль повертав до ідеї Люї-Блянка, — загальне виборче право і національні майстерні. Він прийняв і стару назву **социял-демократ.** Але він сполучив социялістичні доктрини 1848 р. з теоріями офіцияльної політичної економії. Се те, що він називав "бути узброєним усіма відомостями свого часу". ("Залізний закон зарібної заплати" був теорією лібералних економістів, уложеною уперше Тюрґо).

Найперше Лясаль приєднав робітників рейнського промисловго округа і наслід-

ком з'їзду у Липську була поява "Загальної спілки нїмецьких робітників" (май 1863 р.), вельми зцентралізованої, під зарядом президента, вибраного на пять років. Лясаль, вибраний президентом, подав ся до Берлїна на боротьбу з поступовою партією й увійшов у зносини з Бісмарком. Після його смерти (у 1864 р.) його партія зостала ся патріотичною нїмецькою, монархічною, демократичною, з обмеженою програмою социяльїстичною.

Партія Маркса склала ся пізнїйше. Вона почала ся з зірвання межи нїмецькими інтернаціоналїстами і національною партією Лясала (1865 р.), яку обвинуватили в тім, що вона продала ся пруському урядови; вона склала ся завдяки обертанню у социяльїзм саксонських товариств, що прилучили ся до Інтернаціонала у 1868 р.

Партія уложила ся в Айзенаху (1869 р.), де зредаґовано першу повну социяльїстичну програму. Більшість (262 проти 110) належала до сторонників Маркса; вона приняла його доктрину і його формули. Маркс, ще незадовго перед тим оповістив свою систему у першім томі **Капітала** (1867 р.), надаючи, як Лясаль, своїм социяльїстичним доктринам 1848 р. форму наукової системи; його теорія вартости спочивала на офіцияльній доктринї, що

вартість — се витвір (продукт) праці. Він оминав сантиментальність і утопійність старих соціялістів. Доктрина проте зостала ся та-ж сама, що і в 1848 р. і дуже ріжнилась від попереднього комунізму Бабефа, що вимагав спільности **консумції** і спільности житя. Маркс обмежав ся узагальненнєм способів **виробу** (продукції). **Комунізм,** що загубив кредит із 1848 р., замінено **колєктивізмом.**

Партія прийняла назву "**Робітничої соціял-демократичної партії**" (се була стара назва 1848 р.). Програма її поділюєть ся на частини: 1) ціль; 2) принципи, що їх члени партії мають піддержувати*); 3) безпосередна практична програма. Теорія її та сама, що й у маніфесті 1848

---

*) Цілею эсть "утвореннэ вільної демократичної держави" (Volksstaat). Основні думки э: "Сучасна полїтична й соціяльна держава несправедлива у найвищім степени і мусить бути поборювана з найбільшою енергіэю. Боротьба за визволеннэ робітничих кляс —се боротьба... за рівні права й обовязки і знищеннэ всякого панования кляс... Партія стараэть ся через поваленнэ теперішнього устрою продукції (наэмництво) здобути працею в асоціяції повний витвір (продукт) праці для всякого працьовника. Полїтична воля — се невідлучна умова економічної еманципації... соціяльне питаннэ... може бути розвязане тільки в демократичній державі. Полїтичне й економічне визво-

року: боротьба кляс, здобуттє політичної влади, щоб дійти до соціяльної революції, межинародне порозуміннє. Практична програма се програма радикальної демократичної партії*), до неї додано декілька соціяльних реформ: обмеженнє робочого дня, скороченнє жіночої і заборона дїточої працї, єдиний поступовий (прогресивний) податок на дохід і спадки, державне поміч продукційним спілкам (сей остатнїй пункт для принади сторонників Лясаля).

Організація, в супротилежність лясалевої спілки — федеративна; Бебель заявив, що хочуть перенинити "покликуванне на авторітет" і "культ осіб". Однодумцї то-

---

леннэ робучої кляси можливе тільки тодї, коли вона сама спільно за нього бореть ся.. Еманципація — се питаннэ анї місцеве, анї національне, але соціяльне.. партія маэ себе за галузь Інтернаціоналу".

*) Загальне голосованнэ від 21 року у всїх виборах (загальне голосованнэ в Нїмеччинї эсть тільки до Reichstg-у і то від 25 року) — ненарушність послів — безпосередне законодавство (referendum), — знесеннэ всїх клясових привілеїв, посїдання, уродженнэ релїгії, — національна мілїція роздїл церкви і держави — сьвітська наука — обовязкова на першім степени, даремна на дальших даремна справедливість, жюрі, устної процеруди волї друку, товариств, звязків, — знесеннэ посередних падатків.

го-ж самого міста єднали ся, не складаючи про те сталого товариства, щоб обійти закон про товариства і вибирали довірену особу, яка мусїла скликати збори і збирати членські вкладки. Обрані депутати сходили ся щорічно на з'їзд для загальних справ; з'їзд назначив екзетутивну комісию з 5 членів, що знаходились під доглядом контрольної комісії з 11 членів; обі перебували в ріжних містах. Істнував партійний друкований орґан, що тримав ся членськими вкладками.

Обі німецькі соціялїстичні партії скликали окремі конґреси, поставляли окремих кандидатів і бороли ся поміж собою до 1875 р.; але після того, як їх обі асоцияції були у Прусії переслідувані і розвязані силою закона, що забороняв сполуку (Verband) політичних товариств, вони зїднялн ся в одну **німецьку робітничу соціялїстичну партію.** Їх програма, уложена посильно у Ґотї (в маю 1875 р.) може подїлитись на 2 частини: одна — се виклад теорії, друга — се властива програма. В основу її покладено програму Маркса 1869 року*), спрецизовану і доповнену формулами Лясаля, без журби про суперечно-

*) Маркс написав до всїх сторонників острий лист проти сеї програми обэднання; його оголошено аж 1890 р. у Neue Zeit.

сти*): "Праця — се єдине жерело багацтва" і залїзний закон робітничої заплати"; "утвореніе продукційних спілок при помочи заснованія полїтичної робінничої партії"; "межинародній характер руху" і "дїяльність у національних рамках."

Програма (властива) поділяєть ся на дві частини: 1) Полїтичний ідеал, "основа держави": загальне виборче право, безпосередне законодавство, мілїція, повна воля друку, товариств зборів, народній суд, загальна і безплатна наука, оголошеннє релїгії приватною річию (се демократична програма 1869 року). 2) Негайні со-

—

*) Отсе головні місця: "Праця эсть жерелом всього богацтва... і можлива тільки через суспільність. Продукт праці належить вповнї до суспільности, себто до всїх членів із загальним обовязком праці і з рівним правом; кождому по його справедливим потребам... Визволеннэ праці вимагаэ переміни знарядів праці на суспільне добро суспільности, корпоративного управильнення цїлої праці. Воно маэ бути дїлом робучої кляси, а супроти неї всї иньші кляси творять тільки реакцийну масу. Пратія... змагаэть ся всїма законними дорогами, щоби здобути вільну державу і социялїстичну суспільність, поваленнэ зелїзного закону наэмної плати через знесеннэ системи наэмної праці, усуненнэ визиску у кождій формі, знесеннэ всякої социяльної і полїтичної нерівности. Партія... що дїлаэ зразу в кадрах національних держав, маэ повну сьвідомість міжнародиього характеру руху".

ниялый переміни (при сучаснім суспільнім устрою): розширення прав у розумінню ідеала, єдиний поступовий податок, воля спілок, нормальний робочий день, заборона дїточої праці, закони для охорони робітників, санїтарний догляд над фабриками і заводами і робітничими помешканями, відповідальність господарів, упорядкування тюремної праці.

Орґанїзация була федеративна, подібна до укладу Марксістів 1869 року; місцеві автономні ґрупи, щорічний конґрес повновласників, що має верховну власть, зарядь, що складаєть ся з 3 орґанів: управа з 5 членів (Vorstand), ревізийна комісия із 7 членів, що перебувала в иньшім місті і комісия з 18 членів, для посередництва партії і каса.

Доктрина партії не багато чим ріжнилась від маніфеста 1848 р.; по своїому устрою вона подобала на Інтернаціонал; змагання Маркса, що не вдало ся під назвою комунїзма і у формі межинародного товариства, доведене було до кінця під назвою колективізма і у формі національної партії. Повстанне сеї партії у Нїмеччинї було подією межинародною. Уперше склала ся в великій державі робітнича социяльїстична партія, кермована постійною орґанїзациєю з центральним урядом, що-

річним парляментом, офіціяльною часописею, що мала правильний буджет, що дїлала в імени докладної програми, одночасно теоретичної і практичної, і займала тверде становище між полїтичними партіями. Ся нїмецька партія стала взором для социяліїстів иньших країв: тому що вона захована межинародний дух свого фундатора, то своїм прикладом і пропаґандою вона відновила невдале дїло Інтернаціонала.

Анархістичні спілки.

Слова: **анархія, анархіст** уживались довгий час, яко уразливі назви, що їх давали революціонерам їх вороги. Прудон перший ужив виразу **анархія** до своєї системи. О скільки можна зробити рішучий вивід із його творів, головно, критичних і полємічних, його ідеалом була федерація добровільних спілок робітників і хлїборобів без полїтичного уряду. Поміж революціонерами 1840—1848 року декотрі виявили подібні змагання (Гес і Грін у Нїмеччинї, Мар у Швайцарії), але вони не витворили партії.

Основником анархістичної партії був Бакунїн, російський офіцер, що став учеником Прудона підчас свого перебування у Парижі (1843—47 р.), войовничий рево-

люціонер, один із верховодів дрезденського повстання у 1849 році, заданий у Сибір, що втік відтіля і оселив ся умерше у Льондоні, де працював у часописї Герцена, а потім у Швайцарії. Від Прудона він переймив ідею анархії і федерації, але він додав до неї ненависть до цивілїзованих інституцій і систематичний поклик до напрасного їх знищення. Він виголошував, що пригноблені верстви не зможуть власними силами визволити ся, що як бй вони утворили нову державу, то вона так само гнобила бй, як і попередні, що тимто треба стримати ся від усякої позитивної творчої дїяльности і "дати повну волю тому, що зовуть злими пристрастями і знищити усе те, що на тій же мові зветь ся громадським порядком". Тактика мусїла основувати ся в підбурюванню до повстань.

Аліянс социяльної демократиї, створений Бакунйном у 1868 році, мав таємний устав і анархічну програму; він домагав ся не тільки повної рівности усїх і спільної власности на землю і знаряди працї, але і "всесьвітньої социяльної, фільософічної, економічної і полїтичної революції; річ йшла про "знесенє усїх держав і усїх церков із усїма їх релїгійними, полїтичними, юридичними, скарбовими, полїцийними, науковими, економічними, социяльними ін-

ституциями".

У 1869 році **Аліянс** увійшов у Інтернаціонал і потім виступив із нього в куні з Бакуніном (1872 р.). Він складав ся з революціонерів романських країв, найбільше нестриманих і саме крайних членів Інтернаціонала, з секції італійської і іспанської, що брали участь у кантональних повстанях, з бельгійської секції і з **юрської федерації**, що складала ся з робітників-годинникарів Нейшательського кантону, секції нечисленної, але дуже дїяльної. Аліянс мав свої конгреси (у 1872, 1873, 1874, 1876 і 1877 рр.).

Будучи нечисленними і підпадаючи гострим нападам зі сторони соціялїстів, анархісти знаходили сторонників у тих краях, де соціялїстична партія не була ще з'організована. Але вони придбали політичну вагу, що не відповідала їх силам, коли взялись до способів російських терористів — до ексцільозийних атентатів; вони зробили з сього теорію і через се придбали всесьвітний розголос. Доси революційні партії удавали ся до напрасних актів тільки за тим, щоб учинити рішучий ефект, усунувши тих людей, що перешкоджують їм. Анархістична теорія мала напрасний акт, навіть коли він не мав певної цїли, за дїло загальної відомости, че-

рез що можна звернути увагу публіки на суспільні хиби і примусити їх призадуматись над ними; се була так звана **пропаганда дїлом.**

Анархісти, по самому способу своєї тактики, позбули ся можливости скласти ся у постійну партію: зараз як тільки зложилась яка дїяльна група в якім краю і дала про себе дїлами знати урядови, сей вивідко її знищив; лишають ся тільки анархісти-письменники, що їх уряди терплять, оточуючи їх про те шпіонами. Крім того, більша частина анархістів, по своїому темпераменту і своїм принципам має відразу до усякої власти, навіть добровільної: вони складають "групи" і "компаніонів", а не партії і не дїлають згідно. У дійсности їх політичний вплив зводить ся до реакций, що викликали ся їх пропаґандою дїлом й історія їх зведеть ся до переказання про окремі маніфестациї у ріжних краях.

Останки **Аліянсу** і паризька "група" скликали у 1881 році у Льондоні конґрес, на якім заявлено, що "треба усїма можливими способами ширити через дїлання революцийну ідею і дух перевороту у народній масї, що ще не бере дїяльної участи в руху, що віддаєть ся ілюзиї моральности і певности законних способів". Конґрес поручав науку хемії, "що вже стала у

великій послузі революційному ділу".

Проміж 1879 і 1882 рр. анархістичний рух повстав у Франції (у Парижі і на південнім-заході — у Ліоні. Сен-Етені); він зазначив ся головно маніфестаціями доктрини двох письменників, Крапоткіна й Е. Реклю і ліонським вибухом, що за ним пішла репресия (1872).

Анархічних рух (1882—1885 рр.), викликаний у Австрії пропаґандою Моста і Пекера, був придушений надзвичайними законами і ґуртовими арештами. Остатні анархічні рухи були у Парижі (1892—1894 рр.), в Італії і в Ішпанії. У Німеччині анархічний рух зустрів опір зі сторони соціяльїстичної партії. В Англії Льондон буває місцем притулку чужоземним анархістам, але там не було жадного анархічного акту

Витворення національних соціяльїстичних партій.

Німецькі соціяльїсти, щоб здобути політичну владу, потрібну для соціяльної революції, зрекли ся на якийсь час міжнародньої орґанізації й уложили ся як національна партія з виборчою і парляментарною орґанізациєю.

Иньші краї мало помалу почали наслїдувати їх. Ся еволюция спинювала ся

перше опором анархістів **Аліянсу,** потім внутрішними незгодами серед соціялістів і репресиями урядів. Але майже усюди утворили ся робітничі соціялістичні партії на взір німецької і з її програмою. У Австрії після знищення анархічного руху була закладена у 1888 р. "робітнича социял-демократична партія", з межинародньою колєктивістичною*) програмою й орґанізациєю, що складала ся, як і у Німеччині, з конґреса, уряду і контрольної комісиї; вона домагалась: загального вирбочого права і восьмигодинного робочого дня. — У трьох скандинавських державах, у Голяндиї і у Бельґії, партії поскладались на взір німецької. У Польщі партія, що виникла у 1882 р. поміж фабричними округами, була розбита у 1885 р.; у 1892—93 рр. вона відбудована і перейначена у партію з колєктивістичною програмою, цілком подібною до німецької, але се — партія польська, патріотична, що стремить до відбудування Польщі у формі демократичної републіки. — У Франциї і в романських державах колєктивістична програма проникла потроху

*) "Партія... эсть інтернаціональною назвою, вона осуджуэ привілеї народів так само, як привілеї уродження, полу, посїдання і заявляэ, що боротьба проти визиску повинна бути межинародня, так само як і визиск межинароднїй".

в усї революцийні партії; але в них нема докладної орґанїзациї й центрального заряду.

Нїмецька партія на увесь час дїлання виємкових законів (1878—90 рр.) була примушена розвязати свою офіцияльну орґанїзацию і скликати свої з'їзди поза кордоном, скористала з повороту до спільного права для своєї реорґанїзациї. Вона прийняла назву **социял-демократичної партії** (1890 р.), відбудувала орґанїзацию через місцеві ґрупи (звичайно у формі виборчих комітетів) з вибраними довірними людьми і зважилась приступити до социялїстичної пропаґанди по селах. Ерфуртський з'їзд (1891 р.) провірив проґраму. У новій проґрамі не стало того, що належало до доктрини Лясаля, за те більше широко розвинена теорія Маркса, по якій натуральна еволюция усуває приватну властність і готовить дорогу до колєктивізма. Партія має на цїли орґанїзувати клясову боротьбу через ширення поміж робучою клясою сьвідомости сеї боротьби. У практичну проґраму були ще занесені пункти про рівноправність жінок, про даремну медичну поміч, про похорони громадським коштом і в царинї робітничого законодавства — ширенне способів, прийнятих що до фабричних робітників, також між робітників

сільських і домової челяди.

Таким побитом витворили ся у більшости европейських держав соціялістичні партії з демократичним устроєм, з двома орґанами і кождорічним конґресом вибраних заступників, що є найвисшим збором для обрад, рішає про проґраму і загальну політку, і постійним комітетом, що вибирає ся на конґресї, якому надано власть виконання. Се — справдешний уряд, що розпоряджає практичними способами для своєї дїяльности: касою, часописею й вибираною орґанізациєю. Кожна партія дїлає у стїнах одного тільки парляменту (лучає ся навіть, що в одній державі є декілька з'окрема орґанізованих партій, що йдуть між собою в заводи).

Усї отсї партії мають позитивну **проґраму,** що єсть не тільки виразом спільних змагань, як у 1848 р., але й офіциальною конституциєю, ухваленою й оголошеною найвисшим збором і узнаною членами партії. Ся проґрама складає ся з нарису теоретичної доктрини (у якій партія викладає свій ідеал, свою цїль і свій шлях) і з вичисления практичних реформ.

Доктрина спочиває усюди на тих же самих принципах. Сучасний економічний устрій некорисний для верстви працівників; реформа повинна бути дїлом самої

робучої верстви; вона стане ся через захопленя полїтичної влади робітниками, які покористують ся державною силою для установи колєктивної власности на знаряди витвору, серед того і на землю; споживанне зостане ся індівідуальним.

Практичні реформи є полїтичні й социяльні. Полїтична програма є відтворенєм радикальної демократичної програми, доведеної до крайніх льоґічних наслїдків; безумовна рівність, значить — загальне виборче право, навіть для жінок; рівна військова повинність, повна (інтеґральна) наука для усїх; безумовна свобода, значить — свобода друку, зборів, товариств; повний віддїл церкви від держави і цїлковита сьвітськість; безумовне братерство, значить, всесьвітнїй спокій, розброєння; нїякої ріжниці між національною людністю і чужоземцями; межинароднє управильненнє усїх спільних дїл.

Социяльстична партія має назву **демократичної;** вона склала ся з членів демократичних партій; демократична доктрина була їх вихідним пунктом для проголошеня социяльної революції. У декотрих державах (Нїмечинї, Австрії) вона займає місце радикальної партії; в країнах із обмеженним виборчим правом (в Австрії, скандинавських державах, Голян-

дії, Італії)вона домагає ся загального права голосования, як його домагали ся соціялїсти у Франції до 1848 р., у Нїмеччинї до 1866 р., у Вельгії до 1893 р. Соціяльна програма складає ся з детайльних реформ у цїли полїпшення становища робітників (синдикати, робітниче законодавство, законодатне унормованнє робучого дня і зарібної заплати, емеритальної каси) і з мір для приготовленя переходу до колєктивістичного устрою (усуспільнення залїзниць, копалень і асекурацийних закладів, безпосереднї поступові податки).

Беручи разом — се програма полїтична, демократична, свободолюбна, лїберальна, сьвітська, мирна, межинародня, злучена з програмою державного соціялїзму, що дїлає через законодавства і податки. Тяжко постановити, яка з сих двох незалежних програм найбільше вабить сторонників до соціялїстичних партій.

Тактика революцийних партій.

Жадна з революцийних партій не знала протягом першої половини сього віку тактики, крім насильної революції — конспірації на італїянский взір (тактика Маццінї), революцийних замахів на французький лад (тактика Блянкі). Усї їх по-

водження в сей період були осягнені ворохобнями в армії або у столицях.

У другій половині сього віку уважаючи на поліпшанне узброєння, урядів, революціонери обернулись до другого — до спокійної пропаганди, щоб дійти до законного захоплення влади. Заложена Лясалем спілка — оголосила у своїм уставі (1863 р.), що вона має на меті діяти "спокійним і легальним способом", завойовуючи загальну опінію. Марксівська соціялістична партія, цілком стремлячи встановити диктатуру пролєтаріяту, ухвалила за правило уникати усяких повстань. Доктрина про натуральну еволюцію до колєктивістичного устрою, подана Марксом соціялістам відвела їх від грубої революції, — марної, бо вона вийшла би завчасною, — небезпечноою, бо вона могла-б довести до знищення партії. Готська програма 1875 року проголосила, що партія "буде діяти усіма законними способами" і сей пункт був скасований у 1880 році тільки уважаючи на виємковий закон 1878 р., що признавав нелєгальною навіть просту соціялістичну пропаганду.

Якої тактики треба держати ся для приготовления соціяльної революції? — ось питанне, яке зайняло перше місце у політиці революційних партій, яке викли-

кало майже усї їх внутрішні незгоди, їх розбитя і подїли на фракциї.

Демократична радикальна партія згубила усякий революцийний характер (окрім Росиї); вона перекинулась у парляментарну партію, яка обмежує ся домаганєм дрібних реформ законодатним способом і намагає ся придбати більшість, щоб дійти до мінїстерства.

З другого боку, від социялїстичних революцийних партій відкололи ся анархісти; у своїй негативній критицї суспільности анархісти згоджують ся з социялїстами, вони довго говорили одинаковою мовою і дїлали спільно і публїка змішувала їх, як однакових ворогів сучасного громадського порядку; але ріжниця у темпераментах довела їх до радикально відмінної тактики, так що спільна дїяльність зробила ся для них неможливою, і на сам кінець між ними показала ся непримирна ворожнечість. Анархісти, не бажаючи підпасти партійній дисциплинї для приготовлення революциї, що не витворить абсолютної волї одиниці, зрікають ся узяти яку-будь участь у полїтичній дїяльности, відносять ся з погордою до виборів і до законодатних зборів, поручають насильну акцию для зворушення загальної опінії; ті з них, що бажають дїлати,

беруть ся до росийської терористичної тактики атентатами. Нїмецька социяльїстична партія голосно осудила сї способи (1877 р.)*).

Социяльїсти займили осередний стан між радикалами та анархістами, однаково уникаючи, як виключно парляментарної дїяльности, так і напрасної акциї. Але сей загальний принцип, підпадаючи ріжним толкованням, довів до ріжного способу дїлання, можна відзначити бодай три ріжні тактики: середню і дві крайніх, із яких одна близче до тактики радикальної — друга до анархістичної.

1) Офіцияльна тактика нїмецьких социял-демократів і взагалї марксівських партій лежить у принятю форми полїтичних парляментарних партій, але тільки яко способи для пропаганди социяльїстичних ідей. Партія пропонує кандидатів на виборах, переводить у законодатні полїтичні збори своїх послів, складаючи їх у парляментарну ґрупу; але, входячи до виборчого та парляментарного кадру мі-

*) "Сила — се чинник так само добре реакцийний, як і революцийний, в першій формі навіть важнїйший. Тактика поодинокого хапання за силу не маэ цїли, дразнить почутэ права у масї, тому рішучо шкідна, а за тим треба її осудити як таку".

щанської громади, вона заявляє, що не числить на вибори і парляменти для переведення соціяльної реформи, що вона бачить у сім тільки спосіб ширення своїх поглядів, спосіб до побудження загальної опінії, приєднання членів орґанізації та рахунку сторонників (вона придає більш ваги загальному числови голосів, поданих на користь соціялістів, ніж числови вибраних послів). Вона дивить ся на парлямент, як на трибуну для викладання своїх поглядів, зрікаєть ся брати участь у парляментарній дїяльности через внески дрібних соціяльних реформ й уникає зносин із иньшими партіями. Але вона радить також встримуватись від усяких революційних рухів, які дали-б урядови притоку, щоб знищити партію. Се — тактика революційної аґітації парляментарним способом; ціль її — спокійно здійснити повну революцию.

2) У лїворуч від сеї тактики, як перехідна ступінь до анархістичної, займає місце тактика революційної абстінеиції від полїтичної дїяльности, що має на увазї приготовити несподївану революцию. Вона містить ся у відсуванню від участи у виборчім та парляментарнім житю, що мусить бути сполучене з компромісами, забуттєм принципів і успокоєннєм револю-

ціонарів за для близького зіткнення з буржуазією. Спілка, значить, мусить здержуватись від усякої правильної політичної діяльности, бути на поготові до революції. Про те-ж, як учинити революцію, думки поділяють ся; партія **блянкістів** зостаєть ся при своїй давній тактиці горожанської війни, що раз меньш можливої до практики; инші ставлять вище боротьбу економічну — **загальний страйк.** Се тактика поза-парляментарної аґітациї в надії на повну насильну революцію.

3) У праворуч, як перехід до тактики радикальної партії, виникла в останній час тактика постепенних здобутків і компромісів; в надії на можливість здійснити свій ідеал у повноті, вона хоче здійснити відрубні його частини в формі закона; уважаючи на се треба взяти участь у парляментарнім життю, входити в уклади з иньщими партіями, ворожими до социяльної переміни, примушуючи їх згоджувати ся на часткові социяльні реформи. Щоб принадити виборців, сторонники сеї тактики мусять виставляти їм програми, що зводять ся до декілька практичних реформ і не мають наукового характеру; щоб знов прихилити на свій бік селянських виборців, вони виходять до того, що покидають принцип колєктивно-

сти усіх знарядів продукції і допускають дрібну приватну земельну власність для селян, які самі оброблюють свою землю. Се тактика парляментарної дїяльности, що має на увазї социяльний перетвір ступнями.

Социяліетичні партії мали вибирати між сїми тактиками і вибір означав взагалї їх становище у полїтичнім життю: абстиненция від полїтичної дїяльности, участь у нїй, як аґітацийний спосіб, компроміси з иньшими спілками, не-соцялїстичними. Взагалї виявило ся прямованнє до переходу від лївої тактики до правої через перехідну ступінь первісного марксізму; але партії з ріжним поступованнєм, істнують одначасно у однім і тім же краю і йдуть у заводи між собою. Тактаки піванархічної революцийної абстиненції тримали ся давні нечисленні партії, що могли сподївати ся тільки несподїваної переміни; її сторонники обмежають ся до невеличких ґруп людей нетерплячих або невдоволених социяліетичними послами, що остудили ся від зіткнення з парлямеитаристами. Таке становище займають деякі французькі ґрупи: **блянкісти, алємапїсти***), частини социяліетичної партії у Го-

*) Зілляня з анархістами пробовано під іменем **свободного комунїзму**.

ляндії та в Нїмеччинї невеличка берлїнська ґрупа **незалежних** (прозваних "молоді"), яка закинула верховодам партії, що вони вбили у социяліетичній партії революційного духа і обернули її у просту партію реформи. Ся ґрупа була виключена з партії на конґресї 1891 року.

Тактика марксістів се тактика доктринерської партії, що переконана у певнім тріумфі своїх ідеалів і боїть ся опізнити сей тріумф яким небудь нерозумним кроком; проти неї звертались усї иньші партії, а на обвинувачання вона відповідала гострими словами і систематичною абстиненцією. Система виємкових законів продовжала ее становище у Нїмеччинї. Але як тільки виємкові закони були знесені, нїмецька партія заховуючи дальше принцип своєї тактики, що зробила ся традиційною*), почала схиляти ся до тактики правиці.

Тактика ступневого перетвору була прийнята у Франції більшостію робітни-

---

*) "Зваживши, що здобутэ полїтичноі власти не може бути дїлом хвилини, анї плодом зложеного моментального замаху, але що вона може бути здобута тільки працею над осьвідомленэм при використанню усїх способів пропаґанди для наших ідей — заявляэ, що нема раціі зміняти тактику партії".

чої партії (1882 р.), що привело до зірвання між **посібілїстами і** ґрупою правовірних марксістів. Після офіцияльного полагодження у 1893 році ся тактика узяла гору. Вона привела до утворення під назвою **радикалів-социяліїстів** перехідної громади без острого покрою, між социяліїстами і більшістю республїканської партії; вона заманіфестувала принятєм на нантському з'їздї (1894 р.) програми аґрарних реформ, призначеної для принади селян, яким вона забезпечувала захованнє дрібної земельности і накликала злучити ся проти "загального ворога—феодальної спілки більших земельних властителїв". Сеї-ж тактики приймають ся **Фабіянці** у Анґлії. Так й бельґійські социяліїсти увійшли в зносини з поступовою партією. У Німеччині ся тактика обмірковувала ся на конґресах, починаючи з 1891 р. Вольмар, провідник баварських социяліїстів, домагав ся, щоб социял-демократи в парлямєнтї узяли участь у розглядї проєктів робітничого законодавства (1891 р.); верховоди партії, Бебель і Лїбкнехт, змагались проти сього, налягаючи на конечність держати принцип боротьби робучої кляси проти пануючих верств та держави; поступитись їм задля безпосередньої практичної цїли визначало-б по про-

сту перекинути ся в опортуністичну партію. Конґрес ухилив ся від рішення. Полуднево-німецькі соціялісти узяли тактику подібну до тактики радикалів-соціялістів у Франції; їх посли у баварськім соймі не відкнули буджета en bloc (1894 р.); на франкфуртськім конґресї було постановлено полишити соціялістам кожної держави вільно вибирати тактику. Проєкт аґрарної реформи, яким мали на увазї принадити селян, відкинув бреславський конґрес 1895 року; одначе баварські соціялісти дальше аґітували за тим і конґрес у Галлї (1896) радив знов над сею тактикою, не дійшовши до певного рішення.

Межинародні соціялістичні конґреси.

Від часу розпущення Інтернаціоналу національні політичні партії силкували ся утримувати межинародню звязь дорогою конґресів, на яких підпадали теоретичному обміркованню програми соціяльних реформ, що мають загальний інтерес. Але практичне питання, що займало перше місце на їх нарадах, зводило ся до постанови, на яких умовинах можна припустити делеґатів до участи на конґресї, се-б то чи мусять бути припущені делеґати анархічних ґруп. Се є полем незгоди межи піванархіч-

ними соціялїстами і"сторонниками власти" (марксістами).

На першім конґресї (Ґент, 1877 р.) побіда зостала ся за "сторонниками влади". Анархісти були допущені і зроблено ще раз угоду. Обмірковували питання про орґанїзацию продукциї; анархісти виложили свій ідеал свобідних продукцийних ґруп, що порозумівались би між собою без участи якої-будь вищої власти, силою тільки одної солїдарности. "Сторонники влади" ухвалили прінцип, що держава, репрезентуючи увесь нарід у його цїлім "мусить бути властителем землї і знарядів працї." Вони проголосили також, що синдикати "є дуже добрим способом у боротьбі робітників проти визиску".

Конґрес, покликаний у 1881 роцї у Цюрих, але заборонений урядом, звів ся до куарської (Coire) конференциї, яка через недостатне число делеґатів не мала сили рішати що небудь. На паризьких зборах 1883, 1884 року відбували ся наради тільки між французькими посібілїстами і делеґатамии анґлїйських тред-унїонів; марксісти не хотїли признати їх дїйсним конґресом.

Розділ межи французькими соціялїстами виявив ся скликаннєм двох конґресів, що засїдали у Парижу у той же самий день,

14 липня 1889 року. Один із них, покликаний посібілістами і що складав ся головно з Французів (на 606 делеґатів припадало 524 Французів), домагав ся "повної науки", установи мінімума зарібної заплати і варстатів із державною грошевою запомогою. Другий, марксістів (395 делеґатів, у тім числі 174 чужоземців) ухвалив марксівську доктрину — однакову зарібну заплату для жінок, свободу коаліций, резолюції на користь восьмигодинного робучого дня, заборони дїточої праці, заборони шкідливих і нічних робіт, конечного трийцятишістьгодинного спочинку на тиждень, закриття інформацийних і підприємних контор, установи фабричної інспекції на половину складаної з заступників робітників. Він запрошував пролетаріїв усїх урядити межинародню демонстрацию на користь восьмигодинного робучого дня; се було сьвято 1-го мая. Він осудив постійну армію і устроїв маніфестацию на гробах мучеників Комуни.

Брісельський конґрес 1891 р. вимигав від тих, що бажали прийняти участь на ньому, заяви, що признають "конечність полїтичної боротьби", що позбавило анархістів можливости прийняти на ньому участь. Він заявив свою радість із наслїдків, викликаних постановами конґресу

1889 р., що порушили цїсаря Вільгельма II. покликати у 1890 роцї межинародню конференцию в справі робучого законодавства. Він жалував ся на те, що закони на оборону робітників зле практиковано; постановив зложити анкету для досліду стану робітників і запрошував працюючі верстви усього сьвіту скористувати ся своїми полїтичними правами для визволення себе від неволї наємної роботи. Він не хотїв навіть обміркувати питання про антисемізм, опираючись на принципі усїх социяльстичних партій, "що не признають нїяких національних і племінних ріжниць, але тільки боротьбу кляси пролєтарів усїх країв із клясою буржуазиї усїх країв". Він взивав робітників орґанїзувати ся у синдикати для провадження боротьби. Марксівська більшість відкинула внесеннє Домелї Нювенхуіса, щоб на випадок війни відповісти загальним страйком.

Цюрихський конґрес 1893 року (440 делєґатів) поставивши вимогу, щоби полїтична роботьба провадилась способом законодатного механїзму, не припустив анархістів, що вважали свої способи також певною відміною полїтичної дїяльности. Він ухвалив резолюциї про сьвято 1-го мая, про восьмигодинний робучий день, про полїтичню тактику социяльстів,

про устрій синдикатів, про становище, яке треба займити на випадок війни. Він відкинув загальний страйк і обмежив ся запросинами соціяльїстичних послів подавати голоси проти усякого воєнного буджету і домагати ся розброєння. Щоб раз назавше покінчити зі змаганнями до згоди в аґрарнім питаню, він рішив принціп колєктивної власности на землю.

Льондонський конґрес 1896 року (800 делеґатів) вилучив анархістів; меньшість, що голосувала за їх допущеннєм (144 голоси проти 223), складала ся з противників марксістів, головно Анґлїчан і Французів. Конґрес ухвалив постанови на користь загального виборчого права, референдума, еманципациї жінок, націоналїзациї залїзниць, фабрик та копалень і скасування цла і заявив ся проти постійних армій і кольоніяльної полїтики.

НАКЛАДОМ РОБІТНИЧОЇ КНИГАРСЬКОЇ І ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ВИЙШЛИ ДОСИ СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ:

"Робітничі Пісні" (друге побіль. вид.) **10ц.**
"Як мужик двох ґенералів вигодував — М. Салтиків-Щедрин; переклав Г. Мак. **5ц.**
Як люди навчились числити? .....10„
"Кляса проти кляси" Л.Мартов; пер. Т.Б: **5ц**
"Боротьба о сонце" .....3ц.
"Фільософія Штуки" ....50ц.
"Початки Українського Соціялїзму в Галичині ..... 25ц.
"Відродженє України" .....10ц.
"Коли зійшло Сонце" ..... .30ц.
"Як кров кружить в нашім тїлї і яка нам з неї користь ....15ц.
"Перекази Старинного Світа" .....35ц.
"Про жіночу неволю" .... 30ц.
"Міжнародні революційні партії" ....25ц.

Крім висше згаданих, наша книгарня має на складї, ще много инших книжок. Пишіть по катольоґ, або загляньте до ґазети "Робітниче Слово", в якій часто ріжні книжки оголошуємо.

Замовленя на книжки треба слати на адресу:

UKRAINSKA KNYHARNIA
516 Queen St. W. Toronto, Ont.